

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Ričardas Gavelis ir Jorge Luisas Borgesas

2012-10-01

ŽURNALAS: METAI

TEMA: Svarstymai

AUTORIUS: Ana Audicka

DATA: 2012-10

Ričardas Gavelis ir Jorge Luisas Borgesas

Ana Audicka

Tekstas skaitytas Lietuvių literatūros ir tautosakos institute 2011 m. lapkričio 8 d., rašytojo Ričardo Gavelio 61-ųjų gimimo metinių proga surengtame atminimo vakare „Ričardas Gavelis: didysis (de)konstruktorius ir jo intelektualinė legenda“.

Visos schemas yra sąlygiškos ir ribotos. Interpretuojant meno kūrinį konceptualinė schema kartais gali suvaidinti nelemtą vaidmenį – užtemdyti kuriuos nors svarius kūrinio aspektus. Tačiau, kita vertus, niekaip konceptualiai neinterpretuojama ir su jokiomis kryptimis nesaistoma kūryba neįgauna prasminio konteksto. Konceptuali interpretacija gali būti ne etiketė, prilipinta prie rašytojo, o intelektualinė hipotezė, netgi tam tikras minčių ar žodžių žaidimas. Todėl konceptualinę schemą visada galima išardyti, ignoruoti ar atmesti, nepažeidžiant paties meno kūrinio. Ji tėra tam tikras pasirinktas požiūrio taškas, išryškinantis atskirus rašytojo kūrybos aspektus.

Šiuo metu yra susiklosčiusios kelios konceptualios Ričardo Gavelio kūrybos tyrimo schemas. Jūratė Baranova 2002 m. rašytame tekste „Ričardo Gavelio sukurtoji galios metafizika“, skirtame paskutiniam rašytojo romanui „Sun-Tsu gyvenimas šventame Vilniaus mieste“ (2002) aptarti, žvelgia į R. Gavelio kūrybą pasitelkdama Michelio Foucault pasiūlytą galios (*pouvoir*) konceptą (1). Išskiriami kelių galios raiškos formų – erotikos, pasaulio perkonstravimo jėgos, mirties valdymo, politikos, mąstymo – paradigminiai prasminiai taškai, persmelkiantys ir susiejantys visus rašytojo kūrinius. Violeta Kelertienė taiko kitą konceptualinę schemą: interpretuoja R. Gavelio kūrybą kaip postkolonialinės literatūros sindromą. Straipsnyje „Perceptions of the Self and the Other in Lithuanian Postcolonial Fiction“ („Savęs ir kito suvokimas Lietuvos postkolonialiniame mene“) kritikė svarsto, kuo baltiškasis postkolonializmas galėtų skirtis nuo kitų postkolonializmo formų ir, kad atskleistų postkolonialinės lietuviškosios savimonės ypatybes, pasitelkia kai kurias R. Gavelio išvalgas, jo sukurtas

metaforas. Kaip postkolonialinės sąmonės sindromą kritikė vertina R. Gavelio sukonstruotą metaforą *homo lithuanicus*, jo aprašytą Vilniaus sindromo kančią. Užaukštinta pagrindinių veikėjų savimonė ir priešo paieškos, kosmopolitizmas taip pat, anot kritikės, yra postkolonialinės sąmonės simptomai. V. Kelertienė nubrėžia tam tikrą paralelę tarp R. Gavelio ir M. Foucault figūrų, tiesa ir žinojimas jų mąstyme siejasi su galia (2).

Tęsiant šią konceptualinių schemų konstravimo tradiciją siūlome dar vieną galimą R. Gavelio tekstų skaitymo strategiją, susiklosčiusią analizuojant jo apsakymų ciklą „Nubaustieji“ (1987).

Metafizinis žaidimas realia ar įsivaizduojama galia

Apsakymų personažai patvirtina hipotezę, kad dažna R. Gavelio sukurtų herojų svajonė ar siekiamybė yra menama ar savavališkai sau priskirta galia. Chirurgas onkologas Povilas Kairys („Charono diena“) priskiria sau Dievo galią: teisę spręsti, ar nepagydomas vėžiu sergantis pacientas pabus, ar nepabus po operacijos (3). Pagrindinė apsakymo „Lemties skundas“ pasakotoja pajunta nenumaldomą norą „ištaisyti lemties padarytas klaidas“. Kai draugė Renata įtraukė pasakotoją į savo šeimą ir čia ją prijaukino, ši sugalvojo suvilioti draugės vyrą Robertą, o kad konkurentė labai netrukdytų – nuuodyti ją grybais. Tačiau tą savo gana banalų buitinių judesį pagrindinė pasakotoja argumentuoja labai įmantriai: „Ar jums niekad nekilo noras turėti slaptai slaptos, niekam nežinomos įtakos žmonėms? Šiek tiek pakeisti, pertvarkyti jų likimus – kartais netgi drastiškai? Slapčia reguliuoti pasaulio vyksmą, vienus pasmerkti, o kitus, to vertus, pakylėti? Aš klausiu, ar esat kada panūdęs užimti lemties vietą?“ (4) – retoriškai ir gana drastiškai klausia pasakotoja skaitytojo, tarsi ji būtų teatre vaidinantis personažas. Viskas klostosi taip, tarsi jos sumanymas nuuodyti draugę ir sėkmingas jo išsipildymas – ne jos pačios kliedesys, o paties pasaulio numatyta daiktų tvarka. Kas gali atsispirti tokiam stipriam norui, prilygstančiam lemčiai? Po draugės mirties pasakotojos neapninka jokios abejonės ar sąžinės graužatis. Priešingai, gėrisi savo įgytu trofėjumi – velionės vyru Robertu, kuris po jos sparneliu „atkuto tarsi gėlė, persodinta į naują žemę, nes senojoje jos šaknis graužė didelis balkšvas sliekas“ (5). Šioje atkarpoje išryškėja gana atsargi, bet žaisminga rašytojo ironija, leidžianti palaipti apnuoginti paradoksaliausius sąmonės ir pasąmonės aspektus.

Apsakymų personažai arba disponuoja slaptai susikurta galia, arba apie ją svajoja. Štai fotografas Justinas Baranauskas apsakyme „Kaltasis“ jaučiasi nuskriaustas, nes profesija jam atrodo suteikianti pernelyg mažai galios. Tai išryškėja palyginus savo profesiją su kokia nors kita, tarkime, kad ir su teatro režisieriaus. „Bepigu tiems režisieriams: porą geresnių spektaklių – ir jau genijus. O žmogaus, sukūrusio pusšimtį genialių fotografijų, niekas nė nepastebės“ (6), – mąsto Justinas. Jo irzulys vis auga. Justinas jaučiasi bejėgis dar ir dėl laiko rėmų. „Niekad nenufotografuosi Vytauto Didžiojo. Nei Žalgirio mūšio. Nei imperatoriaus Kaligulos. Šitai ir yra baisiausia. Jei koks nežinomas dievas ūmai suteiktų galią...“ (7) – skundžiasi pats sau fotografas.

Tada jam į pagalbą ateina rašytojas, pasiūlydamas herojui prašymo išsipildymą – kelionę laiku. R. Gavelis sukuria tam tikrą minties eksperimentą. Jis siūlo skaitytojui pamatyti, kas nutiktų, jeigu visi mūsų kreipiniai į aukštesniąsias jėgas pasiektų tikslą

ir išsipildytų.

Intelektualinis eksperimentas: R. Gavelis ir J. L. Borgesas

Apsakyme „Kaltasis“ rašytojas perkelia fotografą į Vytauto Didžiojo menę. Pats herojus mano, kad šis vyksmas – tik spektaklio repeticija, nes kaip tik ir ėjęs jos fotografuoti. Skaitytojas jau atpažįsta rašytojo sugalvotą žaidimą – kelionę laiku, kurios geidė, todėl prisišaukė pagrindinis veikėjas, bet pats fotografas atsilieka nuo skaitytojo. Vytauto ir jo bendražygių apkaltintas, kad išdavė karūnos kelią ir tardomas, kodėl taip padaręs, fotografas vis tiek mano esąs repeticijoje ir galvoja, kad susidūrė su naujais teatro metodais. Tiesiog genialusis režisierius Trinkūnas galbūt skrieja savo beribės fantazijos žirgais. Tik pajutęs išnarintos rankos skausmą ir gavęs smūgį į pakaušį Justinas Baranauskas kiek suabejoja: „Ar jie pablūdo?“ (8) Jam tarsi kyla nerimas, kad čia ne žaidimas, bet tuoj pat priima kitą hipotezę, kad tai veikiau sapnas. „Žinoma, čia sapnas, jis tuoj nubus.“ Tačiau vėl suabejoja savo tikrumu. „Nors ne, negali čia būti sapnas. Tiesiog jo čia nėra. Jis tik smiltelė ant šaltų pilies grindų. Garo debesėlis, sklindąs po drėgnais skliautais. Jiems nepavyks jo sučiupti, prasprūs jiems pro pirštus“ (9). Rašytojas savo personažui į sukurtą siužetinį žaidimą leidžia reaguoti savo žaidimu. Fotografas staiga sugalvoja, kad jis pakeis savo fizinę būklę, tapatumą ir taps kažkuo kitu. Tokiu būdu pabėgs ne tik iš šios situacijos, bet ir iš rašytojo sugalvoto eksperimento.

kita vertus, įkliuvęs fotografas sugeba mąstyti susiklosčiusios situacijos kontekste. Ūmai Justiną apima džiugesys, nes suvokia savo profesijos ir penkių šimtų metų, skiriančių jį nuo Vytauto Didžiojo, pranašumą. Jie dar nežino, kaip viskas baigsis, dar tikisi Lietuvai parvežti karūną, o Justinui jau viskas aišku. Jis čia aktyvioji, galingoji pasaulio pusė. „Visi jie tartum fotografija, sustingęs seniai dingusio laiko mirksnis – kaip tasai vyras mėlynai apmuštam krėsele, kuris tik šypsosi, nė neįtardamas, kad seniai mirė“ (10).

R. Gavelis sukuria herojų, kuris sugeba vienu metu savo sąmonėje egzistuoti keliose paralelinėse erdvėse ir prasilenkiančiuose laikuose: įsivaizduoti esąs teatro repeticijoje, sapne, praeityje, Vytauto Didžiojo menėje. Ir galiausiai jis geba kurti projektus, kurie perkeistų jo ontologinę būklę ir leistų pavirsti garu, debesėliu, leistų nuo visko pabėgti.

Formuojasi dar viena konceptuali hipotezė: R. Gavelis šį apsakymą parašo kaip atsaką arba, tiksliau, kaip kūrybinį dialogą su Argentinos rašytoju Jorge Luisu Borgesu (1899–1986). J. L. Borgeso įtaka taip pat išryškėja viename įdomiausių rinkinio apsakymų „Šaknys“. Pagrindinis veikėjas Aldevinas Vėbra kūrinio pradžioje, piktindamasis savo bendradarbių bukumu, netgi pamini Borgesą: „Jie, rodos, neskaitė knygų, netgi nemastė – tiesiog gyveno. Džoiso ir Borgeso vardai sukeldavo jiems šoką“ (11). Sapno ir realybės perpynimas – ypač pamėgta J. L. Borgeso kūrybos tema.

Realybės ir sapno perpynimas

Realybės ir sapno priešpriešos intriga aptinkama ne vienoje J. L. Borgeso novelėje ar esė. pagrindinis apsakymo „Griuvusių rate“ (knygoje „Fikcijos“) veikėjas, svetimšalis, nežinia iš kur naktį išlipęs į krantą ir atsidūręs pirmajame pasakojimo veiksmo plane,

įvykių pasakotojo akimis žiūrint, turi nors ir prasmingą, bet vis dėlto antgamtišką tikslą: „Jis troško išsapnuoti žmogų: troško jį išsapnuoti visą, tarsi gyvą, ir įterpti į tikrovę“ (12). Ši užduotis labai sunki, ji visiškai išsekina pagrindinį veikėją, todėl jis nebeprisimena nei savo praeities, nei pats savęs. Kam taip vargti dėl tokios keistos užduoties? Tikrovė šioje novelėje tampa idealia siekiamybe. Tikrovė yra vertingesnė už sapną ir regimybę. Sapnuojantysis aistringai trokšta tikrovės, veržiasi į ją. Kita vertus, jis jaučiasi tarsi demiurgas – galįs savo sapnais sukurti kažką, kas pranoktų sapną. Tai nėra lengva, labai sunku, netgi kur kas sunkiau „negu vyti smėlio virvę ar kalti pinigus iš beveidžio vėjo“ (13). Tačiau sapnuojantysis šiuo savo judesiu jaučiasi galįs pakartoti gnostikų aprašytą pirmojo žmogaus sukūrimo veiksmą. Sapnuojančiajam pavyksta: jis sukuria savo žmogų, jaučiasi palaimingai – tarsi būtų jo tėvas. Nerimauja tik dėl galimos traumos, kuri ištiktų jaunuolį, suvokusį efemeriškus savo kilmės šaltinius. Sapnuojantysis išsigąsta, kad sūnus suvoks, jog yra tik vaiduoklis: „nebūti žmogumi, būti kito žmogaus sapno vaizdiniu – koks tai neįsivaizduojamas pažeminimas, koks svaiginantis siaubas!“ (14)

R. Gavelio apsakymo „Šaknys“ herojus Aldevinas Vėbra staiga ima strigti sapnuose. Iki tol retai prisimindavęs sapnus, jis staiga retkarčiais pradeda sapnuoti vieną ir tą patį sapną. Pirmos nakties sapnas „buvo bespalvis, grėslus ir niūriai didingas. Sapne jis pats, rodė, užgimė iš chaoso, niūrios tamsos, kuri pamažu įgavo neryškias apybraižas“. Sapnas vis kartojasi ir galiausiai sugrįžta kasnakt. Šiame fragmente matome dar vieną J. L. Borgeso pamėgtą motyvą: siekimą susieti pasaulio įvairovę per kurią nors vienio prizmę. Borgesiškai skamba Vėbros apmąstymai: „Dar pusiau miegodamas ūmai įtikėjo, kad tarp visų daiktų, visų įvykių yra galybė keistų sąryšių. Kad egzistuoja tam tikros įvykių sekos, būtinai duodančios dar vieną daiktą, dar vieną nutikimą, dar vieną tokį pat sapną arba dar vieną mirtį“ (15). Sapnas brovėsi į pagrindinio herojaus kasdienybę, valdingai ir su pagieža. Beklaidžiojant tarp sapno ir realybės iškyla asmens tapatumo klausimas. Aldevino širdį užplūdo gėla. „Paklausė savęs, kas jis toks yra – žmogus ar vien tik kažį kur gabenamas daiktas?“ (16) Sapnai jį kerėjo ir kėlė siaubą. Galiausiai pajuto, kad „būtina išsapnuoti visą istoriją, pasiekti jos galą (jeigu ji išvis turėjo galą). Pajusdavo gildantį ilgesį, jei sapnas nors porą naktų negrįždavo“ (17). Vėbra troško vien sapnuoti.

R. Gavelis pratęsė šį motyvą netikėtai savarankiškai žaismingai – susiejo su savo pamėgta banalios tautinių mitų adoracijos demaskavimo tema. Tautinių mitų tema žaidžia Marius Ivaškevičius romane „Žali“, pjesėje „Madagaskaras“. Tačiau pirmasis šias galimybes išbandė R. Gavelis.

Postmoderno pradžia: ironiškas mitų dekonstravimas

Kodėl Vėbra pakliūna į sapnų labirintą? Apsakymo intriga reali. Bodėdamasis savo bendradarbių pokalbių lėkštumu, jis įsikarščiaavo, nebepakeldamas įgrisusių „tautinių temų“ nuspėjamumo. Iš anksto žinojo, ką jo bendradarbiai sakys. Paprastai tokie svarstymai primena ritualą: „Jaunimas negerbia lietuviybės, nė nesuvokia, ką reiškia žodis Lietuva. Tauta išsigimsta. Lietuviais esame mes gimę, Lietuvoj ir mirsim. Kur mes einam, kas su mumis dedasi? Kur du lietuviai, ten peilis po kaklu“ (18). Aldevinui atrodė, kad nepaaimanuoti dėl tautos likimo būtų daugmaž tas pats, kaip ateiti į darbą be kelnų. „Padorumas to reikalauja. Lietuviybė tarsi perukas plikai galvai“ (19). Galiausiai Aldevinas pratrūko, sakydamas, kad jam bloga nuo visų tų atodūsių,

verkšlenimų ir bereikšmių simbolių. Pasakė, kad bendradarbių tautiškas – „opijus kvailiams ir bejėgių pasiteisinimas. Kad svarbiausia – nukalti, išsapnuoti neegzistuojančią Lietuvos dvasią“ (20). Aldevinas aiškiai pasikarščiavo, jam darėsi nesmagu. „Tarsi pasiklydus miške, kai visai nebežinai, į kurią pusę eiti.“ Svarbiausia, kad taip kategoriškai apie Lietuvą jis pats niekada negalvojo. Bet rašytojas jį „pagavo už žodžio“. Aldevinas viešai pasisakė, kad reiktų išsapnuoti Lietuvos dvasią (panašiai kaip J. L. Borgeso personažas „Griuvėsių rate“ išsapnavo jaunuolį), ir rašytojas jam tuoj pat parūpino J. L. Borgeso nužymėtą sapnų labirintą. Sapnuose Vėbrai tenka grįžti labai toli – prie pačių lietuviybės šaknų, prie pirmaprados pagonybės. Būtent sapnuose jis prisiminė tą laiką, kai žmonės dar buvo akmenys. „Jei kada bus begal sunku, mokė senolis, padėk ranką ant akmens ir įsiklausyk į jo širdį – visi mūsų sentėviai tau atlieps ir pagelbės“ (21). Sapne Aldevinas ypatingai bijojo prajoti pro vieną akmenį, kad tik ant jo nekristų šešėlis, nes „senolis nesyk įspėjo, kad esama akmenų pamėklių, ryjančių šešėlius, kartu ir žmonių sielas“ (22). Sapne Vėbra jodavo žirgu iki šventojo ąžuolyno, kur sapnuojantįjį pasitikdavo prie aukuro stovintys vaidilos, žyniai ir žvelgdavo į jį klausiančiomis akimis. Aldevinas turėjo jiems pranešti kažkokią žinią, galinčią išgelbėti visą tautą. Jie primygtinai reikalavo: „Sakyk, sakyk.“ Laukdavę jo žodžių, galbūt veiksmų. Bet sapne Aldeviną ištikdavo nebylumas. neįstengdavo jiems nieko išstarti, tačiau žinojo tai, ko iš jo laukė. Atsibudęs vėl atgaudavo kalbos dovaną, tačiau žinią užmiršdavo. Galiausiai trūko žynių kantrybė, įtarę, kad pranašas netikras, nutarė jį išbandyti ugnimi – pradegino dešinę dilbį. Vėl matome J. L. Borgeso aprašytą sapno įsiterpimo į realybę motyvą. Jo esė „Kiparisų žaluma“ herojus ryte atsibudęs neberanda knygos, kurią pasiėmė iš savo lentynos vežamas nužudyti. R. Gavelis taip pat įveda į realybę sapno įvykių tąsą. Vėbra nubudęs jaučia, kad nepakeliamai skauda dešinę ranką ir miegamajame tvyro žvėries kvapas, tas, kuris sklido nuo sapno žynių. Tai sąsąuka su J. L. Borgeso pamėgtu ugnies motyvu. Jo „Griuvėsių rate“ herojus prieš išnykdamas įžengia į ugnį. R. Gavelio sukurtas Vėbra suvokdavo, kad po išbandymo liepsna pats pavirs ugnimi. „O dažniausiai visos galimybės tarytum reiškesi vienąkart, net pačios prieštarinčiausias, – šventoji ugnis sulydė jas taip, kad jos nebepajėgė viena kitai priešintis“ (23). Kadangi Aldevinas jautė deginančią atsakomybę prabilti sapne ir pranešti žyniams žinią, kurią žinojo tiktai sapne, tai stengėsi kuo daugiau miegoti, netgi darbe, atsimerkęs. Jam stigo laiko. Žyniai vis labiau nekantravo. Labiausiai sapne Aldevinas bijojo jų prakeikimo – pavirsti medžiu. vis dėlto Aldevinas išvengė šios lemties: atsibudo. Didžiausias košmaras, kažkada rašė J. L. Borgesas, yra atsibusti kitame sapne, niekada nebesugrįžti į realybę. Ši R. Gavelio borgesiškai sukonstruota Aldevino odisėja tarp realybės ir sapno žynių pasaulio yra tarsi naujos, nereflektuotos, iki galo nesuvokiamos, žodžiais nenusakomos, tačiau autentiškos asmens santykio su savuoju tautiniu tapatumu paieškos.

R. Gavelio kūrybinį artumą kai kuriems J. L. Borgeso įvaizdžiams galima aptikti ir vėlesniuose rašytojo kūriniuose.

Biblioteka ir labirintai

„Aš visada įsivaizdavau rojų kažkuo panašų į biblioteką“, – viename iš interviu prisipažino J. L. Borgesas. Apsakyme „Babelio biblioteka“ visatos modelį jis prilygino bibliotekai. Ji – šešiasienė. Ir beribė. Biblioteka – tai sfera, kurios tikslus centras yra vienas iš šešiasienių, o periferija nepasiekiamas. Ji – amžina, ap-rėpianti visas parašytas knygas. Kažkurioje šešiasienio lentynoje guli knyga – visų kitų knygų santrauka ir

esmė. Kalbama, kad vienas bibliotekininkas ją perskaitė ir prilygino Dievui. Daugelis žmonių leidosi į kelionę to ieškoti, bet paslaptینگasis šešiasienis taip ir nebuvo surastas. Apsakymo pasakotojas sakosi meldžias nežinomų dievų, kad „nors vienas žmogus – kad ir vienas vienintelis, kad ir prieš tūkstančius metų! – būtų ją aptikęs ir perskaitęs“. Vis dėlto J. L. Borgesas visiems būsimiems prisiekusiems skaitytojams paliko imperatyvą šios knygos paieškoms. Viltis ją surasti nėra paneigta. R. Gavelio romanas „Vilniaus pokeris“ taip pat prasideda vieno iš veikėjų Vytauto Vargalio metafiziniais ieškojimais. Tačiau jis ieško ne visa apimančios knygos, o pamatinių Blogio jėgų: tiksliau, kas gi yra Jie – visatos vyksmo valdovai, kurie kamuoja žmones ir atima iš jų protą bei dvasios galias. Šių slaptųjų tyrimų labui Vargalys įsidarbina bibliotekoje, nes patogu turėti po ranka reikiamas knygas. Formaliai bibliotekoje turi darbo: kompiuterizuoja katalogą. Taip pat puoselėja erotinius santykius su perpus jaunesne bendradarbe, kurią irgi laiko Jų atsiūsta jo stebėti. Tačiau iš esmės herojaus galva visą laiką užimta kuo kitu. Labai borchesišškai skamba Vargalio apmąstymai, kad apie Juos tyliai perspėja daugelis knygų. Jei nors vienas žmogus perpranta esmę, Jie sunaikina iškart viską, degina knygas, milijoninius miestus. Vargalys nemažai laiko praleidžia ir universiteto rankraštynuose, kur yra aptikęs, kad Žygimanto Augusto laikais (XVI a. antroje pusėje) Vilniuje gyvavo baziliskas, baisaus paukščio metamorfozė, žvilgsniu užmušinėjęs žmones. Vargalys skaito Franžą Kafką, Albert'ą Camus, o Argentinos rašytoją Ernesto'ą Sa' bato'ą ne tik skaito, bet ir medituoja žiūrėdamas į jo nuotrauką ir čia įtardamas Jų pinkles. R. Gavelis šiame romane „praplėtė“ įvairiausių J. L. Borgeso labirintus dar vienu variantu – bibliotekos saugyklomis: „Stelažai, stelažai, stelažai. Knygos, knygos, knygos. Siauri praėjimai – slaptas labirintas, kuriame lengva pasiklysti, sukti ir sukti ratus, niekad nebegrįžti atgal. Nežinia, kokie minotaurai tyko tavęs palubėse suslėptų lempų skleidžiamoje prieblandoje“ (24).

Sutinku su Giedra Radvilavičiūte, pasakiusia, kad ir J. L. Borgesas, ir R. Gavelis yra „tos pačios kraujo grupės“ rašytojai.

(1) Baranova J. Meditacijos: tekstai ir vaizdai. – Vilnius: Tyto alba, 2005. – P. 66-76.

(2) Žr.: Kelertas V. Perceptions of the Self and the Other in Lithuanian Postcolonial Fiction // Baltic Postcolonialism. – Amsterdam-New York: Rodopi, 2006. – P. 251-267.

(3) Gavelis R. Charono diena // Gavelis R. Nubaustieji. – Vilnius: Vaga, 1987. – P. 63.

(4) Gavelis R. Lemties skundas // Gavelis R. Nubaustieji. – P. 64.

(5) Ten pat. – P. 69.

(6) Gavelis R. Kaltasis // Gavelis R. Nubaustieji. – P. 30.

(7) Ten pat. – P. 33.

(8) Ten pat. – P. 43.

(9) Ten pat. – P. 43-44.

-
- (10) Ten pat. – P. 43.
- (11) Gavelis R. Šaknys // Gavelis R. Nubaustieji. – P. 117.
- (12) Borges J. L. Griuvėsių rate // Borges J. L. Fikcijos / Vertė Tomas Venclova. – Vilnius: baltos lankos, 2000. – P. 41.
- (13) Ten pat. – P. 42.
- (14) Ten pat. – P. 44.
- (15) Gavelis R. Šaknys // Gavelis R. Nubaustieji. – P. 125–126.
- (16) Ten pat. – P. 132.
- (17) Ten pat. – P. 133–134.
- (18) Ten pat. – P. 117.
- (19) Ten pat.
- (20) Ten pat. – P. 120.
- (21) Ten pat. – P. 125.
- (22) Ten pat. – P. 129.
- (23) Ten pat. – P. 138.
- (24) Gavelis R. Vilniaus pokeris. – Vilnius: Tyto alba, 1990. – P. 63–64.